

ברומו של עולם

גליון היוצא מבית ועד של חכמים העוסקים בעניני תפילה | גליון כ"ב

מקורי התפילה • טעמי התפילה • מסורת התפילה • ביאורי התפילה • עבודת התפילה • תפילה כהלכתה

פרשיות
קרח - חוקת
תשפ"ב

ברכת פוקח עורים

כי פתח עיניו לימא זכוך פוקח עורים, [ברכות ס ע"ג]

ברכות השחר
חלק ה'

עומק התפילה

כתב החיי אדם (כלל כ') וז"ל "התפלה נחלקת לד' חלקים (והם נגד ד' עולמות הידועים ליודעי חן), נגד עולם הזה ועולם הגלגלים ועולם המלאכים ועולם העליון שבו שכינת עוזו, ונגד גוף ונפש ורוח ונשמה, ועל ידי זה מעורר הקדושה שבכל עולם ועולם בכל בחינה שמקושר בו חלק גופו ונפשו ורוחו ונשמתו, ועל ידי זה עולה תפלתו להיות עטרה בראש הקדוש ברוך הוא. והיינו, מברכת על נטילת ידיים עד ברוך שאמר הוא נגד הגוף ועולם הזה, ולכן מברכין הברכות שהם הכל על צרכי גופו והעולם," עכ"ל.

וכתב הגר"א זצ"ל (סדור הגר"א בנגלה ונסתר עמ' ק"ד) דבכל חלקי התפילה יש מספר 'ח', כי בחלק הראשון שהוא חלק העשייה יש ח"י ברכות מן הנותן לשכוי בינה עד סוף ברכת התורה כמש"כ האריז"ל, ובפסוק ד' יש ח"י אזכרות ביה כבוד וכו'. וע"ש שכתב דהקרבנות הם כפרה לטהר גופו והם ח"י חוליות שבשדרה שהיא גופא. נמצא דהחיות של גופו נמשך דרך השדרה הקשור בסוף מוחו, ונתפשט לכל גופו ע"י הח"י חוליות שבו. וע"י הי"ח ברכות משפיע שפע של ברכה לכל חלקי גופו.

והכפ החיים מביא המוהר"ש שרעבי זצ"ל בספרו נהר שלום, שהארץ להזהיר להקדים ברכות השחר מיד בקומו כדי להמשיך השפע למעלה ולבטל הקליפות, ואם מתאחר גורם להשאיר אחיות הקליפות במקומות העליונים ובחוששים שלו, והיא סיבה לכמה רעות.

וחזינו מזה כמה יש להזדרז להקדים לתפילה כדי שיוכל להספיק לברך כל הברכות השחר בנחת במקומו הראוי, כדי להשפיע ברכות השי"ת שהוא ח"י העולמים, המחיה אותנו מחדש בכל בוקר.

הקדמה לברכות של הנהגות העולם שנהנה מהן גופו

הרב מרדכי פוטאש שליט"א בעמח"ס ברומו של עולם

כתב המשנה ברורה (ריש סי' מו) בהקדמתו לברכת השחר "כל הברכות האלו הוא משום דאסור לו לאדם ליהנות מן העוה"ז בלי ברכה, וכל הנהנה מן העוה"ז בלי ברכה כאילו מעל. דרמו קראי אהדדי, כתיב לה' הארץ ומלואה וכתוב והארץ נתן לבני אדם, ותירצו ל"ק כאן קודם ברכה כאן לאחר ברכה, ר"ל קודם ברכה היא לד' ואסורים לך כהקדש שהוא לה', ואחר הברכה הותר הכל לבני אדם, וא"כ כיון שקודם הברכה היא לד', הרי הכל קודש לד' ויש בה מעילה אם נהנה ממנו, כמו בתרומה שהיא קודש, לפיכך תקנו חכמינו ז"ל ברכה על כל דבר ודבר מהנהגת העולם שהאדם נהנה ממנו".

ובשער הציון (סק"א) ציין מקורו מהטור, וע"ש שכתב שתיקנו אלו הברכות להשלים חובת מאה ברכות, ואח"כ הוסיף "ואמרין בפרק כיצד מברכין (לה, א) אר"י אמר שמואל כל הנהנה מן העוה"ז בלא ברכה כאילו מעל וצריך כל אדם לזהר שלא יבא לידי מעילה". ובאמת הטור לקמן (סעיף ח') כתב דיש ברכות שתיקנו על סדור העולם כגון אלקי נשמה והנותן לשכוי בינה ורוקע הארץ וכו', ואין לחסר מהם אפילו לא שמע קול תרנגול או לא הלך על הארץ, ויש ברכות שהם על הנאותו כגון מלביש ערומים ואוזר ישראל וכו', ואין לברכם אם לא נהנה.

אך אנן נוהגין כהרמ"א (שם) דמברכין כולם על מנהג העולם, ולכן מברך מלביש ואוזר גם אם לא נהנה, ועכ"ז מהא דהארץ המשנ"ב בהקדמתו הנ"ל משמע דגם לדידן דמברכין בכל גוונים, היכא דנהנה יש בזה הוספת חיוב מחמת ההנאה, ומי שלא בירך יש בזה מעילה מדרבנן. ומקור לשון המשנ"ב הוא מהלבוש, והלבוש הוסיף "לפיכך יזהר כל אדם שלא יבא לידי מעילה ולא יהנה משום דבר מהנהגת העולם עד שיברך עליו". ובודאי אינו דומה ממש לברכת הנהנין כמו אכילה דאסור להכניס דבר לתוך פיו בלא ברכה, והכא כל שבירך בהמשך היום יצא, ואנן נוהגין לברך בבית הכנסת. ומ"מ משמע דיש לעשות זהירות יתירה בזה ולברך בהקדם האפשרי.

וכן מצינו בשע"ת (סקי"ב) שהביא דברי הפרי עץ חיים שכתב וז"ל "מנהג מורי ז"ל (האר"י ז"ל) הח"י ברכות מן ענט"י עד ברכות התורה היה נוהג לאומרם בביתו ואפי' בלילה קודם עמוד השחר ומסדרם כל ברכה בשעה שנתחייב בה כמ"ש בגמרא וכדכתב הרמב"ם כדמשמע כו', אף דבהמשך דבריו כתב להדיא דמברכים כולם על מנהג העולם וז"ל "והנהגה כל הח"י ברכות השחר עד סוף כל ברכות התורה חייב כל אדם לברך בכל יום אפי' שלא נתחייב בהם וכו', והטעם כי לא נתקנו אלא על מנהגו של עולם ולא על כל אדם בפרטות ועוד כי כולן יש בהם רמז אל אורות העליונים וכו'", עכת"ד. משמע מדבריו דאע"ג דבכל אופן חייב לברך על מנהג העולם, אכן אם באמת נהנה יש כאן מחייב של ברכת הנהנין.

ונמצא דמי שאינו מברך "פוקח עורים" הרי הוא עובר באיסור מעילה בכל רגע ורגע שנהנה מחוש הראיה בלי לברך להקב"ה ע"ז, וכמ"כ בהליכת רגליו ותפקיד של כל אבריו ושאר הנאות, הרי הוא מועל בה' אם לא יברך אותו ית' עליהם, וזה חידוש נפלא.

ואף שכל בר לבב יבין וירגיש שחיוב הכרת הטוב עמוקה מאד עבור החסד הזה, מ"מ לא חייבנו חכמים לברכו ית' אלא בברכה אחת קצרה בת שמונה תיבות, וא"כ ברור שיש לברך בכוונה גדולה בכל תיבה ותיבה ולעורר רגשות אמיתיות של הודאה והילול להקב"ה ע"ז.

מסורת התפילה - ברכת פוקח עורים

על איזה פעולה תיקנו ברכת פוקח עורים

איתא בברכות (ס ע"ב) "כי פתח עיניה לימא ברוך פוקח עורים". ומצינו כמה נוסחאות בדברי הגמ'. א) הגירסא בגמרא לפנינו היא "כי פתח עיניה", וכ"ה גירסת הבה"ג והרס"ג ומאירי. והסדר של הברכות, הובא בגמרא ברכות פוקח עורים מיד אחר ברכת הנותן לשכוי בינה, דמיד כשהאדם מתעורר הוא פותח את עיניו. ב) אך גירסת הרי"ף והרא"ש [וכ"ה בטור ושו"ע] "כי מנח ידיה", ולשון הרמב"ם הוא "כשמעביר עיניו". ולשיטתם איחרו ברכת פוקח עורים עד לאחר מלביש ערומים, דלא איירי בפתחת העינים, אלא העברת הידים על העינים. ג) ומצינו נוסח אחר בסוף מסכת דרך ארץ רבה "המתהפך משנתו על הצדדים אומר ברוך פוקח עורים".

נגיעה בעינים לפני נטילת הידים

וכך היא לשון הלבוש "כשיניח ידיו על עיני לפותחם היטיב", ומשמע הנתח הידים על העינים הוא פעולה שמעורר העינים לפותחם היטב לראות בשלימות. והק' הפר"ח דהא אמרינן פרק שמונה שרצים (שבת קח, ב) יד לעין תקצץ, והביאו המחבר לעיל (סימן ד' סעיף ג) שלא ליגע בעינים קודם נטילה, ומלשון הגמרא (ברכות ס, ב) משמע שכל אלו הברכות הם קודם נטילת ידים, וכדמשמע מדברי הטור בסימן זה. ומביא בשם המעדני יו"ט (פ"ט סימן כג אות ע) שתירץ דאיכא למימר דלא מנח ידיה כמות שהם אלא ע"י החלוק, ומפני כך הוא לובש החלוק מיד, וכן הוא בהדיא ברבנו מנוח. ומסיים הפר"ח "ומ"מ בש"ס (ברכות שם) הגירסא שלפנינו היא כי פתח עיניה לימא וכו', והיא נכונה.

והפרישה מת', דאין הכוונה שנוגע בהם, אלא ר"ל בעוד שענינו סגורים דרך העולם להעביר ידיו עליהם או לאחר שפותחם ועדיין חפץ בשינה דרך העולם לסוגרם למשמש על עור העין שעל ידי כן מעביר חבלי שינה מעיניו. וכן פירש ר"א בן הרמב"ם בספר המספיק "כשממק עיניו באצבעותיו כדרך שעושה הניעור מהשינה".

והמחזיק ברכה (סימן ד' אות ג') מדייק מדברי הפוסקים דלא תירצו כמו הפרישה דסברי דאף מבחוץ אין לנגוע קודם התפילה, ושוב מצא כן מפורש בזה"ק פ' וישב דף קפ"ד שכתב וז"ל והא אתמר דידי דבר נש וזהמא דמסאבא אשתאר בהו ועל דא לא יעבר ידיו על עיניו בגין דההוא רוח וכו' עכ"ל הרי שכתב לא יעבר ידיו על עיניו ולשון זה מוכח אפי' מבחוץ". וכן פסק המשנ"ב (סימן ד' סק"י"ב) "ויש ליזהר אפילו ע"ג עיניו מבחוץ אם אפשר לו".

סומא בברכת פוקח עורים

הנה כתב הרמ"א (סי' מ"ו סעי' ח') דהמנהג הוא לברך אפילו לא נתחייב באחד מן הברכות, דאין הברכה דוקא על עצמו אלא מברכין שהקב"ה ברא צרכי העולם. וכתב המג"א (סי' מ"ו סק"י"ד) דלפי"ז מה שאמרו מגמ' כי שמע קול תרנגול, לאפוקי חרש, וכי פתח עיניה לאפוקי סומא. אך כתב דהפוסקים מוכח דגם סומא יכול לברך, כמו דקי"ל לענין ברכת יוצר המאורות דסומא יכול לברך כיון שנהנה ממנו ע"י אחרים, וה"נ הוא כן, וכן פסק המ"ב (סק"ח). וביאר השלמי צבור דבלאו האי טעמא לא יכול לברך על מנהגא של עולם, כמו יוצר המאורות דהוא ברכת השבח על המאורות ואפ"ה אין יכול לברך אלא א"כ הגברא מרגיש הדבר. אולם יש מחלקים נמטה יהודה ויד אפרים דלא דמי ליוצר המאורות דהוא שבח על המאורות שהוא חוץ מגופו, אבל פוקח עורים דתיקנו על הנאה שבתוך גופו לא מהני מה שנהנה ע"י אחרים.

ביאור לשון 'פוקח' עורים

והאבודרהם כתב וז"ל, ואף על פי שאין האדם עור ממש אלא סתום העין, נופל בו לשון פקחה, וכן "ונפקחו עיניכם" (בראשית ג, ה) אע"פ שלא היו עורים, אלא היו סתומים מן הדעת. ונראה שאין כוונתו שמברכים על ה'דעת' כדכתיב בקרא אצל אדה"ר, אלא מברכים על ראיית העינים, ולא הביא הקרא אלא לבאר דשייך לשון 'פוקח' גם על מי שאינו עיוור, וכ"מ באל"י רבה שהבין כן כן בכוונת דבריו. אולם בשלמי ציבור נלהרי"י אלגזי זצ"ל, ודברים אלו הם דברי המגיה שם העתיק דברי האבודרהם וכתב דלפי"ז דסומא יכול לברך ברכה זו דעיקר הברכה הוא על הדעת, נע' פנימיות התפילה שהבאנו כ"ד, וצ"ע.

בשעת שינה עיני האדם סתומות כאילו הוא עור

יש להקשות מהו הלשון 'עור' בברכה זו, אכן אמת דכשהאדם הולך לישן עיניו סגורות ואינו רואה, אבל עכ"ז הרי לא נעשה בזה 'עיוור'. וכתב רבנו מנוח (תפלה ז' ד'), שהישן הוא כמת ועיניו סתומות כאילו הוא עור. ונראה בביאור דבריו דכיון שאמרו רז"ל (עי' ברכות נ"ז ע"ב) שהישן כמת, וגם אמרו (נדרים ס"ד ע"ב) שהסומא נחשב כמת, אם כן שפיר נופל על אי הראיה מחמת שינה לשון של 'עיוור'.

למה אין מברכים על שאר חושים

ויש לבאר למה לא מצינו ברכה על חוש השמיעה והמישוש, דכל הברכות תיקנו חז"ל על סדר קימת האדם משנתו, מה שנתחדש לו ע"י החזרת נשמתו בבוקר. וחוש השמיעה פועלת גם בשעת שינה, ולכן האדם מתעורר כשיש לידו רעש, או משהו נוגע בו, וגם כח המישוש דיין פועל שהאדם מרגיש נדנד של חבירו. וחוש הוראייה הוא ההבדל היחידי בין אדם הישן ואדם, ועל כן השינה מיוחס להענינים נכמש"כ (תהלים קלב, ד) "אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה" אע"פ שהאדם הוא הישן ולא העינים. ולכן כשהאדם מתעורר בבוקר נכון וראוי הוא להודות על ראיית העינים.

התעוררות התפילה

הרב מרדכי פוטאש שליט"א

התבוננות על הנפלאות של העינים

א. העינים הן פתוחות לראות בלי הפסק.

ב. העינים מבחינים בדקי דקות ואפי' ממרחק רב.

ג. העינים רואות כל צבע וצבע של כל דבר, אף אם הדברים שהוא רואה משתנים מרגע לרגע, ויכול האדם לראות אלפי פרטים בדקה אחת, והתמונות מועברות אל המוח במהירות הבזק לפענח אותם ולהכניסם לזכרונו.

ד. העינים יש להן עפעפיים ששומרים על נקיותם, וסוגרים אותן לצורך השינה.

ה. רגשות הלב ניכרות בעינים, דכשהוא שמח או עצב, בכעס או בנוח, כשמקרב את חבירו או מרחק וכל כיו"צ, כל אלו המדות והרגשות ניכרות מיד מתוך העינים, וזה פלא גדול.

ו. ויש להתבונן שבמקרה שנתקלקל לאדם כח הראיה של עיניו ח"ו באופן חמור מאד, הרי הוא צריך לעבור ניתוחים מסובכים על עיניו, ואף אם יצליחו הוא ג"כ יצטרך למצוא משקפיים הראויים למצבו, ויעלו לו הון רב, והאדם הבריא בעיניו קבל שתי עינים נפלאות מאד במתנת חנם מאת הבורא כל ית"ש.

ספר יסוד ושורש העבודה

ובברכת פוקח עורים, יפקח את עיניו בחתימת הברכה. אף שיאמר האדם כל הברכות בעינים סגורות, אך בחתימת הברכה זו פוקח עורים יפתח את עיניו. ויכוין בזה להראות גבורתו ית' בבריאת העינים, שיכול להעצים עיניו כשירצה ולפתוח כשירצה, שהיא חכמה נפלאה באבר זה, לכד מהחכמה הנפלאה העצומה של העינים שהם עיני בשר ומאירין מאור נפלא כזה. לכן יחשוב במחשבתו בחתימת ברכה זו, גבורות ה' גבורות ה' בשמחה עצומה.

תפילה כהלכתה

הרב אלחנן ברונר שליט"א

בעמ"ס נתיבות הברכה

זמן ברכות השחר

זמן אמירתם לכתחילה

בבית הכנסת מפני שאין הידים נקיות². וגם מפני עמי הארצות שאינם יודעים אותם³, וכמ"ש השו"ע (שם ס"ב). ולכך ודאי שלכתחילה אין להתאחר מלברכם אחר התפילה.⁴

זמן האחרון לברכם אחר התפילה

אותם עד חצות כי כן מוכח מהרבה אחרונים שלא הפסיד הברכות אחר ד' שעות. ועי' בביה"ל שם. והמקיל לסמוך בדיעבד על הגדולים הנ"ל ולברך אותם אחר חצות אין למחות בידו. וכן היא מסקנת הביה"ל שם. ועי' במ"ב (סי' ע"א ססק"ד) שנראה שנקט לעיקר דאם היה חייב בברכות השחר ולא בירך עד זמן מנחה דחייב לברך ברכות השחר. עי"ש. וכן נקט לדינא בשו"ת יחזה דעת (ח"ד סי' ד') שהביא הרבה פוסקים דסברי כן. ועי' בשו"ת רב פעלים (ח"ב סי' ח') שהסיק דע"פ סוד אין לברך ברכות השחר אחר חשיכה. עי"ש.

המתאחר לבא לבית הכנסת

ואם אם אין זמנו דחוק כ"כ, ויש לו זמן לברך כל ברכות השחר, אך עי"ז יצטרך לדלג יותר מפסוק"ד, עי' באשי ישראל (פט"ז הע' ע"ב) שאמר לו הגרשז"א זצ"ל דמסברא נראה להקדים כל ברכות השחר, כיון שמעיקר הדין קביעותם להקדים. ונע"ע בספר הליכות שלמה (פ"ו אות ז'). אולם שם הובא בשם הגר"ח קניבסקי זצ"ל לדחות הברכות, דזה יכול לאומרם אחר התפילה.

זמן הברכה לנשים

דהברכות האלו יש להם זמן, עי' לעיל בסוף סימן נ"ב במ"ב ובביה"ל, וצ"ע. ומסתימת לשון הטור ושו"ע (סי' מ"ו ס"ד) ובפרט מהלבוש שם משמע דמברכות ברכות השחר כמו אנשים. ואולם כ"ז כתבנו לענין

ככה"ג לעבוד את הקב"ה ולשבח, ועי' תיקנו ברכות השחר, א"כ כל שמכחו לברכת השחר שפיר דמי. והדגיש הביה"ל, דלפי"ז "יהיה צריך לברך אח"כ גם שאר ברכות השחר. והיוצא, דמי שהשכים קודם התפילה, אם יודע בעצמו דלא יצטרך לנקות את עצמו עוד לפני התפילה, עדיף להקדים ענט"י ושאר הברכות ולהסמיכם לקומו, אבל אם עדיין יצטרך לנקות עצמו שוב לפני התפילה, יש לאחר ענט"י וגם שאר ברכות השחר עד אחר שמוכן להתפלל, ולא יברך אלא ברכת התורה מיד, ואז יברך ענט"י יחד עם שאר ברכות השחר.

5 הנה הדרך החיים בא לבאר דעת המג"א בהל' אונן (סי' ע"א סק"א) שכתב דאם נגמר הקבורה קודם חצות יתפלל שחרית "אבל ברכות השחר נ"ל דלא יאמר כיון שבשעת חובתו היה פטור". והשו"ע הרב למד בכוונת המג"א, "דאפילו נקבר קודם שעבר זמן קריאת שמע ותפלה לא יאמר כל ברכות השחר, כיון שבשעה שחל חיוב הברכות דהיינו כשקם ממטתו היה פטור מהן א"צ להשלימין אח"כ ואם מברך ברכה בטלה היא", ונכ"כ המחצית השקל שם. ומבואר מדבריו דעיקר הזמן הוא מיד שקם ושאר היום הוא רק 'תשלומין'. אך תמהו הפוסקים נפמ"ג ומא"מ ונה"ש ודה"ח דהרי נוהגין כהרמ"א לברך על מנהגן של עולם, ומה בכך שלא היה מחויב כשניעור בבוקר.

ומחמת קושיא זו ביאר הדרך החיים דברי המג"א באופ"א, דכוונתו דאם כבר עבר זמן קימה שהוא שליש היום, שוב אין יכול לברך אפילו על מנהגו של עולם, דכבר עבר הזמן שבני אדם קמים ממיטתן, אבל לפני"ז מודה המג"א דיכול לברך. וכ"פ המ"ב (סי' ע"א) דדעת המג"א דאין יכול לברך אחר ד' שעות. ונהקצות השולחן (סי' ה' הגה סקי"ט) והמחזה אליהו (א' י"ג אות ו') הגיהו בדברי הדרך החיים ג' שעות דהוא רביע היום (דהיינו זמן ק"ש דהוא זמן קימה), ולא כמש"כ הביה"ל דומיא דזמן ברכת ק"ש דהוא ד' שעות. ולפי דבריהם יש לעורר דבר מצוי מאד דמי שמתאחר להתפלל קרוב לזמן ק"ש, והוא דחוק לזמן עדיין יש להקפיד שלא לאחר הברכות השחר עד אחר התפילה, אם רוצה לחוש לדעת הדרך חיים דאין לברך אחר זמן הזה.

6 ע"פ דברי הפר"ח דנפטר בברכת מחיה מתים, והאריך הביה"ל שם לפקפק על דבריו, וכתב במ"ב דאם לא אמרה לפני התפילה יכול לכונן שלא לצאת ולברכה אחר התפילה. והערוך השולחן (נ"ב ח') חשש גם גם לעוד ברכות, הנותן לשכוי דנפטר ע"י יוצר המאורות, וגם ומתיר אסורים, ומחמת זה יש לזוהר לאומרם קודם התפילה. אך למעשה כבר השיגו עליו הפוסקים, ועל מה שהארנו בסוף ברכת אלקי נשמה. ובדיעבד בודאי יכול לומר כל הברכות אחר התפילה, ולדינא אין לנו אלא דברי הפר"ח, דאף בזה כתב הביה"ל דמי שרוצה להקל יש על מ"ל לסמוך.

7 ונראה שכונתו דיש להם מחייב ג"כ להודות על הנאתן, ולא חשיב זמן גרמא. ונע"ל בשו"ת מחזה אליהו (ח"א סי' י"ג) שהאריך ג"כ להוכיח דלא שייך בזה דין זמן גרמא, עי"ש.

א) הנה לכתחילה צריך לברך כל ברכות השחר קודם התפילה, דמעיקרא דינא נראה דהחייב הוא לברך מיד בשעת הקימה, וכלשון הגמ' בברכות (ס:) והשו"ע (סי' מ"ו ס"א).¹ אלא שלמעשה נהגו לסדרם

ב) כתב הרמ"א (ססי' נ"ב) שאם נזכר לאחר התפילה שלא בירך ברכות השחר מחוייב לברך את כל ברכות השחר. וכתב המ"ב (שם סק"י) דדעת המאמר מרדכי והנהר שלום דזמן כל הברכות הוא כל היום בדיעבד. וכ"כ בספר מעשה רב להגר"א ז"ל, והוסיף שם הגר"א עוד יותר, דאפילו בלילה עד שעת השנינה הוא חייבן אם שכח לאומן קודם. ומ"מ לכתחלה צריך לזוהר שלא לאחר הברכות יותר מד' שעות על היום, כי כן היא דעת הדרך החיים (הל' אונן סי' רמ"ז ס"ד) שאין לברך ברכות השחר אחר ד' שעות⁵, חוץ מברכת שלא עשני גוי עבד ואשה, שזמנם כל היום. והו"ד בביה"ל (סי' נ"ב). אך בדיעבד עכ"פ יכול לברך

ג) המ"ב (סי' נ"ב סק"ב) כתב בשם הח"א דאם נתאחר לבוא לבית הכנסת יראה עכ"פ לומר קודם שיתחיל להתפלל ברכת ענט"י ואלהי נשמה⁶ וברכת התורה. משמע דדוקא ברכות אלו מוכרח לברך קודם התפילה דאל"כ יכנס לספק אם יכול לברכן אחר התפילה, אבל שאר הברכות יכול לדחותם עד לאחר התפילה.

ד) הנה הרמ"א (סי' ע' ס"א) כתב "ובברכות השחר חייבות מדינא שגם הן בכללא דברכות שעליהן נתקנו כל ברכות השחר".⁷ אכן המ"ב (סי' ע' סק"ב) כתב וז"ל "ולענין ברכת השחר לכאורה תלוי זה אם נימא

1 ובהקדמה לברכת השחר (גליון י"ח) הבאנו דעת הרמב"ם (תפלה פ"ו ה"ט) שחולק על המנהג שלנו לברך על מנהג העולם, וס"ל דאין מברכין אלא א"כ נתחייב, וז"ל "נהנה העם ברוב ערינו לברך ברכות אלו זו אחר זו בבית הכנסת בין נתחייבו בהן בין לא נתחייבו בהן ושעות הוא ואין ראוי לעשות כן ולא יברך ברכה אלא אם כן נתחייב בה". והכס"מ ביאר דכוונת הרמב"ם לחלוק על שני דברים של המנהג שלנו, וז"ל "כלומר שתי טעיות עושין אחד שמברכין אותם אחר זמן עשייתם. ועוד שמברכין אותם בין נתחייבו בין לא נתחייבו, ואין ראוי לעשות כן לברך אותם אחר זמן עשייתן. וכן אין לברך ברכה א"כ נתחייב בה. ולפי"ז אפילו אם נתחייב בברכה עדיין אין יכול לברך לאחר זמן, עכ"ל. ונראה שדייק כן מה'שפת ית' של הרמב"ם "ואין ראוי לעשות כן", וכ"כ בנו בשו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם (הל' תפלה פ"ו) וז"ל "ומה שאנו אומרים בתשובתו הוא שלא אתם בלבד טועים בשאלה הזאת, אלא רוב המקומות שמעמנו עליהם עושים כמכוס, ר"ל שהם אומרים את הברכות הנוכרות כלן בבית הכנסת ברבים לפני פסוקי זמרה, והוסיף שם דבזה מודה הרמב"ם דאם מברכין אח"כ אינו ברכה לבטלה, ורק בהברכות שלא נתייבו בהן כלל היו ברכה לבטלה, (וכן מדויק בלשונו "ואין ראוי לעשות כן"), ואח"כ שינה בלשונו "ולא יברך ברכה א"כ נתחייב בה" דאם לא נתחייב בה כלל היו ברכה לבטלה.

2 אבל בזמן הש"ס היו יכולים לברך כל ברכת השחר איש על מקומו מפני שהיו קדושים והזהרו שגם בשינתם לא יגעו ידיהם במקומות המכוסים, (ערוך השולחן סעי' ט').

3 והנה הרמב"ן והר"ן ריש פסחים מביאים דברי הירושלמי לענין ברכה על הברקים דצריך לברך תוכ"ד, וכן ק"ל (סי' רכ"ו), והקשו על מנהגנו לברך ברכות השחר בבית הכנסת ולא סמוך להנאה. ותירצו דהכא מברכין על מנהגו של עולם, וכן פסק הרמ"א לקמן בסעיף ח' דכל הברכות הללו אע"פ שאינו נהנה מברכין עליהן דעל מנהגו של עולם הוא מברך. וכתב הגר"א דלדבריהם אין צריך לטעמים הללו, דאינו מברך על מה שהוא עשה בשעת קימה. ודברי הטור ושו"ע לשיטתייהו (לקמן סעיף ח') דיש ברכות דמברך על הנאתן ואין לברך א"כ נהנה.

ואף לדינא ק"ל כהרמ"א ומברכין על מנהגו של עולם, מצינו שהגר"א במעשה רב (אות ז') עדיין הקפיד לברך תיכף כשקם ממיטתו אפילו לא האיר היום. וצ"ל דהחמיר לכתחילה לשיטת הטור ושו"ע שהברכה הוא על הנאתו. וכבר הבאנו בהקדמה דברי העמק ברכה דכתב שטוב להחמיר לחייב עצמו בכל הברכות ולא לסמוך על מנהג העולם. ועי' באליהו רבה כאן שהביא דבריו באריכות. וכ"ז לכתחילה אבל בדיעבד כתב במעשה רב שם דיכול לברך כל היום עד שכבו, ועי' לקמן בדברינו.

4 יש להוכיח כאן דברי הביה"ל (סי' ד') שהשכים לדברי הח"א שאין לברך ענט"י עד שינקה עצמו ומוכן להתפלל, ואף שיש הפסק בין הנטילה הראשונה להברכה, כיון שתיקנו כדי להתקדש

פנימיות התפילה

הרב דוד יצחק וועקסלער שליט"א בעמח"ס אני לדודי

הקב"ה פוקח עיני השכל

נוסח הפסוק הוא מלישנא דקרא בתהלים (קמ"ו ח') "ה' פוקח עורים". וביאר המלבי"ם דזה כולל בין עיני השכל בין העיניים הגשמיים ממש. וע' באבודרהם כאן שכתב דשייך לשון פקחה אע"פ שאינו סומא ממש, כמו דמצניו לשון זה אצל אדם וחיה בפר' בראשית (ג, ה) "ונפקחו עיניכם", אף על פי שלא היו עורים אלא היו סתומין מן הדעת, וחזינן דלשון זה מורה גם ענין הדעת. והסדר היום ביאר פנימיות ענין הברכה שהכוונה לעיני השכל וז"ל, "וישבח לבורא עולם יתברך ויתעלה שפקח את עיני לראות לעשות את כל צרכי מתוקנים ומיושרים כדת וכשורה כן יהי רצון שיפקח עיניו בין עיני השכל בין עיני הראות לראות את כל דבר הנאות לו לראות ויעביר עינו מרעות ברע".

וכ"כ בספר שלמי ציבור (סי' מ"ו) "לבד פשטות כוונה הברכה דקאי על ראיית העיניים, עיקר תכלית כוונת הברכה היא על עיני השכל כי עד עכשיו היו עיני שכלו סתומות מן הדעת, [ע"ש שלמד כן בכוונת האבודרהם]. ונראה להם לחז"ל לקבוע ברכה זו בפתח עינים דרך הרמז כי באותה שעה כשמעביר ידיו על עיניו החי יתן אל לבו לעיני השכל שהיה עור מהם ועכשיו נפקחו ועין טוב עין הוא יברך, וכיון שתכלית כוונת הברכה על פקחת הדעת אין לחלק בזה בין סומא לפקח".

ובאמת שני ענינים הללו קשורים זה בזה, כי הנה תינוק כשהוא נולד אינו רואה בעיניו כי אם לאחר כמה ימים, וראיתי בשם הגר"א שהסיבה לכך משום שבשעה שנולד אין בו דעת כלל, וככל שגדל ומתפתח דעתו, רואה הוא יותר ויותר. ולכן ההודאה על ראיית הדעת והראייה הגשמית הודאה אחת הן. וכאשר מברכים אנו בכל בוקר ברכת פוקח עורים עלינו להתבונן ולהודות על שני העינים האלו, גם על הראייה הפיזית, וגם על כח הדעת שמתחדש אצלנו בכל יום.

ומצינו בגמ' בנדה (ל): שעובר במעי אמו צופה ומביט מסוף העולם ועד סופו, הרי שכח הראייה שיש בעיניים הוא לראות את כל העולם כולו, אלא שכאשר נולד, הגוף הגשמי ממעט את הראייה. וכן האריך המהר"ל בספרו נתיבות עולם (נתיב הצדק פ"ג), ז"ל, ובו מביט מסוף העולם עד סופו כי אין לו מונע מן החומר שאינו מוטבע בחומר, ולכך כח השכל שיש לו הוא מסוף העולם עד סופו.

וכתב הגר"א במשלי (כ"ב י"ב) דהקב"ה ברא את האדם בשתי עינים, אחת לחכמת התורה ואחת לעניני עוה"ז. וביאר בזה שינוי הלשון בהפסוקים של האזהרה לדיין שלא ליקח שוחד, פסוק אחד אומר "כי השוחד יעור עיני חכמים", פסוק אחד אומר "כי השוחד יעור פקחים". כי הדיין צריך להיות בקי בתורה וגם בעניני העולם כדי שיהא דין אמת לאמתו.

ומן הראוי לסיים עם דברי המדרש שוח"ט בתהלים (פרק קמ"ו) "וכשיבא לרפאות העולם, אינו מרפא תחלה אלא העורים, שנאמר ה' פוקח עורים. ומי הן העורים, הדורות האלו שהולכות בתורה בעורים, שנאמר "נגששה כעורים קיר" (ישעיה נט י), כלום קורין ואין יודעין מה הן קורין, שוננין ואין יודעין מה הן שוננין, אבל לעתיד לבוא "אז תפקחנה עיני עורים" (ישעיהו לה ה)".

נפלאות העינים

הרב דוד יצחק וועקסלער שליט"א

חוש הראיה אינו מוגבלת

ראיתי מובא שכל האיברים שיש באדם הם מוגבלים, ולעומתם העין אינה מוגבלת, ואפילו שהאבר של העין הרואה זהו השחור הקטן, בכל אופן הוא יכול לראות לאין שיעור. חכמי הרפואה יודעים בזמננו לומר שהעין יכולה לקלוט בשניה אחת מליון וחצי תמונות, ועוד אומרים בעולם המדע שיש בכל עין 125,000,000 (מאה עשרים וחמש מליון) נימים שמחוברים כל אחד לנקודה אחרת, והם שולחים את התמונות שרואים ומעבירים אל המוח במהירות של 300 מייל לשעה, וא"כ בשתי העינים יחד יש יותר מ-250,000,000 (מאתים חמישים מליון) נימים שקולטים את התמונות שהעין רואה, ובכל עין יש יותר ממליון עצבים שמחברים בין העין לראש. וכל חכמי הרפואה אומרים שאפילו שישנם איברים שמצליחים לייצר דוגמתם באופן סינטטי למקרים ל"ע שצריך להחליף את אותו האבר, אבל לגבי העין הם מודים פה אחד שאין סיכוי לייצר עין חלופית מחמת החכמה הגדולה והפליאה הגדולה שנמצאת בעין אחת.

מערכת השטיפה

מלבד ההודאה הגדולה שאנו מחוייבים בזה שאדם יכול לראות, יש עוד חלקים נוספים בעין שאנו צריכים להודות עליהם. על מערכת השטיפה והנקיון של העין שהשי"ת יצר, שבשניה אחת העין מנקה את עצמה מכל הלכלוך והאבק שמצטבר בעין, ואם היה צריך האדם לנקות בכוחות עצמו את העין כמו שהוא מנקה, להבדיל, חלונות רכבו, לא היה יכול לראות כלל מרוב הזמן שהיה לוקח לנקות.

השרירים המחזיקים את העינים

ועוד מסביב לעין יש ששה שרירים שמחזיקים את העין במקום הנכון בכל רגע נתון, ואנו לא מבחינים בהם. ידוע לי על ילד שבגדילתו התחיל ראשו להיות נוטה קצת הצידה, ולאחר בדיקות מקיפות אצל רופא עינים שבדקו, הסביר שאחד מששת השרירים שמחזיקים את העין באופן קבוע במרכז הוא חזק מדי, וכדי שהעין תהיה ממוקדת למקום הנכון הוא מטה את הראש הצידה במקום הפעולה הרגילה כדי לראות ישר. וא"כ רואים את הפלא הגדול איך שסידר הקב"ה את השרירים הללו בכל עין בדיוק בצורה הנכונה, כדי שהעין תשאר ממורכזת ובמקומה הנכון. ונמצא שההודאה על הראייה כוללת בתוכה כמה וכמה דברים נוספים, ולכן צריכים אנו להודות להשם ולהכיר טובה ולכוין על כל החסדים בברכה זו של פוקח עורים.

הפוסקים אם יברכו ברכות השחר אחר חצות, והמ"ב חשב לכתחילה להחמיר שלא לאחר עד לאחר חצות, ולכך אף אם נימא דאין למחות ביד המקילים, מ"מ באשה שאיכא ספק על עיקר חיובא שלהם וכנ"ל, בפשטות נראה שעדיף שלא תברך עכ"פ אחר חצות היום, נחוץ מברכת שלא עשני גוי עבד ושעשני כרצונו שיכולות לברך כל היום⁹.

9 ישראל לעבדו, דהזמן הוא רק בבוקר. אולם מסתימת הגמ' במנחות (מג): דג' ברכות אלו חייב לברך בכל יום, משמע דלא נקבע בזה זמן קבוע, וצ"ע.

9 אולם שמעתי מאחד מגדולי מורי ההוראה שליט"א שההוראה בזה כדברי הגר"א דאין זמן לברכות השחר, וממילא אין חילוק בין איש לאשה, וגם אשה יכולה לברך אחר חצות.

חיוב, אבל פשיטא דיכולות להמשיך חיוב על עצמן ולברך אפילו ברכות ק"ש, עכ"ל. ועי' בשו"ת אור לציון (ח"ב פ"ה) שנקט לעיקרא דדינא דנשים אינן חייבות בברכות השחר, משום דהו"ל מ"ע שהזמן גרמא.

ולפי"ז יש לדון האם נשים יכולות לברך ברכות השחר אחר חצות או לא. ושורש הספק הוא דגם באנשים שוראי חייבים בברכות השחר, נחלקו

8 הדרך החיים חילק בין שאר ברכות השחר לברכות אלו, וכ"ה לשון הגמ' במנחות דחייב לברכם בכל יום, ויל"ע על המ"ב (בסי' ע) דלא חילק בזה, אלא נסתפק בכל ברכות. ואולי לפמ"ש הביה"ל בסו"ד ע"פ דברי הרשב"א שתיקנו כולן בשחרית דנעשה בריה חדשה וצריך להודות לו על שבראו לשרתו, ע"ש, דמשמע דהזמן הוא בשחרית, לפי"ז כ"ש ברכות אלו דהוא ממש הודאה שזכה להיות